

UOT 378.147

TƏHSİLDƏ İNTEQRASIYA**KƏRİMOVA SEVİNC ARİF qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim**e-mail: sdu.elmihisse@mail.ru****Açar sözlər:** : təhsil, integrasiya, fənlərarası əlaqə, qloballaşma*

Qloballaşma və integrasiya müasir dünyada təhsildə baş verən dəyişikliklərin əsas mənbəyidir. Kominikasiya və informasiya sahəsində qloballaşmanın və integrasiyanın inkişafını daha da gücləndirir. Integrasiya latın sözü olub-bütöv deməkdir. Integrasiya əsas prinsip olaraq tədris prosesində fənlərarası əlaqədən geniş istifadə olunur. Integrasiya prosesində tədris fənni yaxşı mənimsənilir fənlərarası əlaqədən istifadə etməyə kömək edir. Integrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, az bir vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər

İbtidai təlim dövrü uşaq həyatının çox əhəmiyyətli mərhələlərindən biridir. Bu zaman onun təbii imkanlarının üzə çıxması üçün hər cür şərait yaratmaq mümkündür. Şagirdlərin müxtəlif qabiliyyətlərinin, xüsusi istedad və bacarıqlarının vaxtında üzə çıxarılması, inkişaf etdirilməsi üçün və həmçinin şagirdlərə materialın şüurlu mənimsədilməsi, onların idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün tədris prosesində fənlərarası əlaqədən - başqa sözlə desək, integrasiyadan geniş istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası”- 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamında təhsilin integrasiyası təhsilin başlıca məqsədi kimi verilir: “İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir” [1,1].

“Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum)”unda təhsilin integrativliyi əsas prinsip kimi nəzərdə tutulmuşdur. İbtidai siniflər üzrə kurikulumda fəndaxili və fənlərarası integrasiyaya xüsusi önəm verilir. Müxtəlif sahələr üzrə biliklərin integrasiyası şagird tərəküründə ətraf aləm haqqında vahid, sistemli dünyagörüşün formalaşmasına kömək edir [6].

Qloballaşma və integrasiya müasir dünyada baş verən dəyişikliklərin əsas mənbəyidir. Çox zaman qloballaşma ilk növbədə iqtisadiyyatla bağlı bir qüvvə kimi anlaşılarsa da, o, bütövlükdə dünyada gedən bütün sosial-siyasi prosesləri, o cümlədən təhsil sahəsini də əhatə edir. “İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir” [1,1].

“İntegrasiya” termini XX əsrin sonundan daha fəal istifadə olunmağa başlasa da, onun ifadə etdiyi mahiyyət və məzmun həyat yarandığı gündən mövcud olmuş, onun varlığını təşkil etmişdir. Zaman-zaman diferensial yanaşmalar hissələrə bölünməni, ayrılımları tənzimlədiyi kimi, integrasiya prosesləri də bütövləşmələrin, tamamlanmaların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Bütün elm sahələrində, o cümlədən sosiologiyada və pedaqogikada integrasiya önəmli yer tutmuşdur. Ona görə də pedaqogikada “integrasiya”, “integrativlik”, eləcə də “təhsildə integrasiya”, “fənlərarası əlaqə” və sair anlayışlardan daha çox istifadə edilmişdir [5, 16].

Qloballaşma dövründə səriştəli, peşəkar müəllim cəmiyyətin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən mənəvi qüvvəyə malikdir. Məhz buna görə də o bütün dövrlərdə, integrasiya, fənlərarası, fəndaxili əlaqənin təşkil edib yaradanıdır. Bu cəhətdən fikrimizcə müasir təhsilimizin məqsədi milli və

ümumbəşəri dəyərlərə malik, dərin bilikli, yüksək əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərə sahib, yaradıcı və tənqidi düşünməyi bacaran, hərtərəfli inkişaf etmiş fəal şəxsiyyət yetişdirməkdir. Elə bir şəxsiyyət ki, bu gün dünənkindən, sabah bugünkündən daha ağıllı, daha bilikli, daha düşüncəli olsun. Bu gün qloballaşan dünyamızda məktəbli də qlobal düşüncəli, dünyada gedən proseslərdən xəbərdar olmalıdır. Təhsil strategiyasında inteqrasiya məsələsinə daha geniş aspektdən yanaşılır və təhsilin həyata, cəmiyyətə inteqrasiyası əlaqələndirilir: " Hazırda təhsil iqtisadiyyatda tələb olunan bilik və bacarıqların aşılınması ilə bərabər, vətəndaşın gələcək həyata və cəmiyyətə inteqrasiyasına hərtərəfli hazırlığı kimi vəzifələri yerinə yetirməlidir" [1,1].

İnteqrativlik şagirdlərə ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı idraki münasibət bəsləyən subyektlər kimi yanaşılmasına imkan yaradır. Bu, o zaman mümkün olur ki, təhsil pillələrində öyrənilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil, əlaqəli, inteqrativ şəkildə tədris olunur. Digər bir tərəfdən inteqrativ kurikulum şagirdlərin dərslərdə verilən materiallara yaradıcı yanaşmasına kömək edir.

Azərbaycan dili fənni öz mahiyyətinə görə inteqrativ fəndir. Görkəmli alim, metodist, professor Yəhya Kərimov dəyərli əsərində bu barədə belə yazmışdır: " Azərbaycan dili ibtidai siniflərdə tədris fənlərinin əsasıdır. Ana dilinə yiyələnmək digər fənlərin mənimsənilməsində mühüm rola malikdir. Ana dili fənni müəyyən mənada inteqrativ fəndir. Azərbaycan dili İlkin oxu təlimi mərhələsində ədəbiyyat, botanika, zoologiya, coğrafiya, fizika, kimya, tarix fənləri üzrə bəsit məlumatlarla şagirdlərə çatdırılır" [3,5]. Fənlərarası inteqrasiya – iki və ya daha artıq fənnin əhatə etdiyi anlayış, bilik, prinsip və s. sintezidir. Bu inteqrasiya bir fənnə aid olan qanun, nəzəriyyə və metodların başqa bir fənnin öyrədilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. Dərsdə istifadə edilən digər prinsip, metod və priyomlar kimi inteqrasiyadan da şagirdlərin maraq və ehtiyacları nəzərə alınmaqla istifadə olunur. Hazırkı kurikulum şagirdlərin "nəyi bilməli və nəyi bacarmalı" olduğunu müəyyənləşdirmək üçün əsas təlim nəticələrini məzmun və fəaliyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə təqdim edir [6,15].

Təcrübə göstərir ki, tədris prosesində fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanın təmin edilməsi bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən daha asan mənimsənilməsi, dərslərin maraqlı və məzmunlu qurulması, uşaqlarda tədqiqatçılıq meyillərinin yaranması üçün vacib şərtədir. Fəndaxili inteqrasiya müəyyən bir fənnin aşladığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi, fənn daxilində səpələnmiş faktların sistemləşdirilməsidir. Bu mənada inteqrasiya olunmuş məzmun informativ cəhətdən daha tutumlu olur, şagirdlərin daha əhatəli kateqoriyalarla düşünmə bacarığı formalaşdırmalarına kömək edir. İbtidai təhsil pilləsi fənlərinin tədrisində geniş şəkildə istifadə olunan fəndaxili inteqrasiya üçün konsentrik prinsipə əsaslanan spiralvari quruluş daha xarakterikdir. Bu cür inteqrasiya prosesində dəyərlərin dərk olunması xüsusidən ümumiyyə və yaxud ümumidən xüsusiyyə doğru ola bilər.

Fənlərarası inteqrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi orta bilik və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin tədrisində istifadəsini nəzərdə tutur. Belə inteqrasiya müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasına xidmət edir. Bu proses eyni bir bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır. Fənlərarası və fəndaxili münasibətlərin, sadəcə, əlaqə deyil, inteqrasiya xarakteri daşması bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevrilməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli qaydada istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır, şagirdlərin təbiət, cəmiyyət və insanlar haqqında qarşılıqlı əlaqələr şəraitində qurulmuş biliklərə yiyələnməsini stimullaşdırır.

İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yığcamlılığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmir və tədris vaxtına qənaət edilir. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalaşmış biliklər əldə edirlər. Bu məqsədlə uşaqları inteqrativ biliklər əldə etməyə hazırlayan fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilməlidir. Bunun təmin edilməsi üçün müəllim

bütün fənlər üzrə proqram materiallarına yaxşı bələd olmalı, fənlərarası əlaqədən istifadə etməyin yollarını, onun metodikasını dərinlən bilməlidir. İnteqrasiya prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər təkrarlanır, nəticədə, biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, fənlərarası əlaqədən ardıcıl şəkildə istifadə etmək tədrisin səviyyəsini yüksəldir, şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir. Buna görə də məktəblərdə təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, XXI əsrin tələb etdiyi həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər həyat boyu öyrənməyə hazırlanmalıdır.

İbtidai sinif müəlliminin qarşısında fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyadan istifadə üçün geniş imkanlar vardır. Çünki bütün fənləri eyni bir müəllim tədris etdiyindən əlaqəni də sistemli və elə məqsəduyğun yarada bilər ki, fənlər və mövzularda təkrarlar aradan qalxar, hələ yenicə məktəbə qədəm qoyan şagirdlərin dərslə, fənlərə marağı daha da artar. Yeni kurikulumlar əsasında yaradılan I sinif “Azərbaycan dili” dərslində hər hansı bir mövzunu götürək. Məsələn, Zəhid Xəlilin “Mən rəngləri tanıyıram” şeirini götürək:

Mən rəngləri tanıyıram – deyir Elman .

Səma - mavi, yumurta ağ

Sapsarıdır günəbaxan,

Qırmızıdır gülöyşə nar.

Yarpaq yaşıl,

Kömür qara,

Dəniz göydür.

Qızılıdır boranılar.

Bu şeirin tədrisi zamanı müəllim həm ana dili və təsviri incəsənət fənlərinin, həm də ana dili və fiziki tərbiyənin inteqrasiyasından istifadə edə bilər. Fikrimizi əsaslandırmazdan əvvəl qeyd edək ki, Azərbaycan dili fəninin tədrisi prosesində fənlərarası inteqrasiyadan istifadə imkanları çox güclüdür. Belə ki, yaradılan incəsənət nümunələri, tutaq ki, rəssamlıqda əgər rənglərin, tonların, çalarların dili ilə danışsın, əgər musiqidə yaranmış əsərlər səslərin, notların, akkordların və s. dili ilə danışsın, Azərbaycan dilində də yaradılmış əsərlər üçün də vasitə səslər, sözlər, söz birləşmələri və cümlələrdir. Bu şeir nümunəsini şagirdlərə tədris etməzdən əvvəl müəllim şagirdlərin rənglər haqqında olan marağını, onların rəng çalarları, rəsm əsərləri haqqında olan məlumat səviyyəsini bilməli, bu barədə onlarla söhbət aparmalı, rənglərin dilindən, yaratdığı möcüzəli nümunələrdən onlara söhbət açmalı, hətta bu haqda hər hansı rəsm əsəri nümayiş etdirməlidir. Sonra şagirdlərə evdə müstəqil işləmək üçün mövzuyla əlaqədar rəsm çəkmək də tapşırımaq olar. Təbii ki, bütün bunlar dərslə marağı daha da artırır, həm də dərslin daha yaxşı qavranılmasına, uzun müddət yadda qalmasına şərait yaradar.

Dərs prosesində inteqrasiyanı həm də elə təşkil etmək lazımdır ki, şagirdlər düşünməyə, tədqiqatçılıq aparmağa özləri də bilmədən sövq olunsunlar. Məsələn, elə I sinif həcmində olan bir tədqiqat sualı qarşıya qoymaq olar. Şeirdə məlumdur ki, əşyalar rənglərinə görə verilir. Şagirdlərə təbiətdə gördükləri daha hansı əşyaların rənglərinə görə fərqləndiyini tapmağı tapşırımaq olar və ya şeirdə təbiətdə olan əşya və hadisələrin rəngi verilib, müəllim isə şeirdəki həmin rənglərin insan əlinin məhsulu olan hansı əşya və obyektlərdə əks olunduğunu tapmağı tapşırıma bilər.

Əgər təlim vaxtı kifayət edərsə, eyni bir dərslə bir neçə fənnin inteqrasiyasına müraciət etmək olar. Məsələn, elə əvvəldə qeyd etdiyimiz mövzunun tədrisində ana dili ilə fiziki tərbiyə fənlərinin inteqrasiyasını yarada bilərik. Elə həmin şeirin oxusundan və izahından sonra “Kim daha cəlddir?” adlı təfəkkür çevikliyini formalaşdıran, həm də dərslə hərəkətsiz oturan şagirdlərin əzələlərinin hərəkət və inkişafına kömək edəcək bir oyun təşkil etmək olar. Bu zaman həm dərs maraqlı alınar, həm də dərslə inteqrasiyanın və fəal təlim metodlarının əlaqəli şəkildə istifadəsi ilə dərslin səmərəliliyi artar.

Müəllim əvvəlcə şagirdləri bir neçə qrupa bölür. Sonra isə hər qrupa ayrılıqda tapşırıq verir. Məsələn I qrup şagirdləri dairəvi oturduqdan sonra müəllim əlindəki müxtəlif rəngli topu nümayiş etdirərək oyunun qaydalarını şagirdlərə çatdırır. İndi biz onu bir-birimizə ataraq hər iştirakçıya hər dəfə hansı rəngin düşdüyünü söyləməyi tapşırır, iştirakçılar da öz rənglərinə uyğun müəyyən bir əşya adı deməlidirlər. Oyun bu qayda ilə iki qrup daxilində aparılır. Çalışılmalıdır ki, təkrar əşya adları olmasın. Sonda isə oyunda qələbə qazanan qrup mükafatlandırılır. Bu oyun təşkil edilərkən şagirdlər təbii ki, müəyyən fiziki hərəkətlər edirlər. Fiziki tərbiyə fənninin bir vasitəsi olan topdan istifadə edirlər, elə burada da iki fənnin-ana dili və fiziki tərbiyə fənninin inteqrasiyası aparılmış olur.

Ümumiyyətlə, hazırkı kurikulum islahatına uyğun hazırlanmış dərsliklərdən söhbət edərkən qeyd etmək lazımdır ki, dərsliklərin inteqrativ xarakterə malik olması əsas götürülür. Belə tələblə hazırlanan dərsliklərdə inteqrasiyadan istifadə imkanları da yüksək olacaqdır. Ancaq onu da qeyd etməliyik ki, bütün bu sadaladıqlarımız öz sənətini sevən, ona məsuliyyətlə yanaşan, peşəsinin ustalıklarına yiyələnməyə can atan müəllimlər üçündür. Məhz belə müəllimlər təhsilin qarşısında duran vəzifəni sözün əsl mənasında anlayır və bu vəzifənin həyata keçirilməsi üçün əllərindən gələni etməyə çalışırlar. Fənlərin tədrisində inteqrativ təlim şagirdlərin biliklərinin dərinləşdirilməsinə və sistemləşdirilməsinə, yeni assosiativ əlaqələrin yaradılmasına, onların həyatı bacarıqlarının inkişafına geniş imkanlar açır, peşə hazırlığına, istənilən peşəni mənimsəmələrinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bunlarla yanaşı, fənn üzrə inteqrasiya şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün formalaşmasında, mülahizə yürütmə, məntiqi əsaslandırma, isbatetmə bacarıqlarının aşılmasında, tədrisin səmərəliliyinin yüksəldilməsində, fənnə marağın artırılmasında, təlim keyfiyyətinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

Ümumiyyətlə, təhsil prosesi uşaqlarda özünüinkişaf qabiliyyəti formalaşdırmalıdır, bu isə məktəblidə məntiqi düşünmə, ətraf aləmin cisim və hadisələrinə tənqidi yanaşma, məntiqi düşüncə, müstəqil çalışma və müstəqil qərar çıxarmaq, ətrafda olanları yaradıcı surətdə dəyişdirmə və inkişaf etdirmə, praktik işlər görmək və s.

Elmi yeniliy: Təhsil strategiyasında inteqrasiya məsələsinə daha geniş aspektdən yanaşılır və təhsilin həyata, cəmiyyətə inteqrasiyası əlaqələndirilir.

Təbii əhəmiyyəti: bundan ibarətdir ki, məqalədə irəli sürülən fikirlər elmi müddəalar pedaqogika nəzəriyyəsinə yeni ideyalarla zənginləşdirəcək təhsil iqtisadiyyatında tələb olunan bilik və bacarıqların aşılması ilə bərabər vətəndaşın gələcək həyata və cəmiyyətə inteqrasiyasına hərəkətli hazırlığı kimi vəzifələri yerinə yetirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.// Məktəbəqədər və ibtidai təhsil, 2013(4), s.4-17
2. Həsənov M., Cəfərova N., Bəhmənova C. İbtidai sinif müəllimləri üçün kurikulumun məzmunu və həyata keçirilməsi yolları. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 70 s.
3. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. (Dərslik). Bakı: Səda, 2013, 552 s.
4. Kurikulum. Bakı, 2008
5. Təhsil lüğəti. Bakı, 2011
6. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)// Kurikulum, 2010, № 3, s.117-13

**РЕЗЮМЕ
ИНТЕГРАЦИЯ В ОБРАЗОВАНИИ
*Керимова С.А.***

Ключевые слова: образование, интеграция, междисциплинарные связи, глобализация

Глобализация и интеграция охватывают все процессы, происходящие в современном мире, в том числе и образование. Развитие в области коммуникации и информационной технологии ускоряет процесс глобализации и интеграции. Интеграция – латинское слово, означающее полный. Интеграция это основной принцип, который считается необходимым и важным в преподавании предметов. Она усовершенствует процесс обучения, помогает углубить связь и зависимость между предметами. Интеграция понимается как обращение к внутрипредметным и межпредметным связям с целью полного и всестороннего преподавания школьникам определенной темы и позволяет в течение короткого времени приобрести больше знаний и повысить эффективность урока .

**SUMMARY
INTEGRATION IN PRIMARY EDUCATION
*Karimova S.A.***

Key words: education, integration, relations between science, globalization

Globalization and integration covers all the processes occurring in the world today, including education. Development in the field of communication and information technology accelerates the process of globalization and integration. Integration is a Latin word means full. In general, then, integration is a basic principle, which is considered necessary and important in the teaching of subjects. Integration improves the learning process, helps deepen relationships and dependencies between subjects. Integration is understood as a usage within the subject and between the subject relations, in order to complete and comprehensive teaching students specific topic and then during the short time acquired more knowledge, success, increased efficiency lesson.

Daxil olma tarixi: İlkin variant 21.04.2016
Son variant 27.09.2016